

חברה ומשטר בפרשת נח*

א. פתח דבר

פרשה זו היא השנייה בתורה, המשך לבראשית. אך מבחינה מסוימת אף היא בראשית, שכן עולם בראשית נשטף במבול, ותחתיו בא עולם חדש. יש בה אפוא המשכיות וחידוש. אף בנושא שלנו יהיו דברים שהם בחינת פרק ב' או שלב ב': דוגמת מקומו של האדם בבריאה, ממשלה שניתנה לו על החי והצומח; דינים שהוא מצווה עליהם וכיוצא בזה. יש מהם שעלה האדם למעלה גבוהה יותר, ויש – והם רובם של דברים – שנסוג האדם ונסוגה החברה אחורנית. לעומת זאת ימצאו לנו כאן לראשונה עניינים ותופעות כמו עבדות או צדה האחר – מלכות.

ב. בדורותיו

נח, האיש הצדיק, תמים היה בדורותיו. לא לבד בדורו, דור המבול, אלא אף בדורות שלאחר המבול¹. דור אחד מאותם דורות "זכה" לתיאור מאפיין בכתוב, והוא דור הפלגה. מסתבר שהכתוב מבקש להעמיד זה מול זה את שני הדורות, דור המבול ודור הפלגה. לומר: לא ראי זה כראי זה, הצד השווה שבהם ששניהם סטו מן הדרך הראויה. ולא בסטייתם של יחידים הכתוב מדבר, אלא בסטיית הדור כולו. החברה כולה הושחתה, לבד משני יחידים: נח בזה ואברהם בזה.

ג. דור המבול – בטלה – נהנתנות

מתירנות – הפקרות

על השחתת דור המבול, כבר דיברנו בעיון לפרשת בראשית, כאן נידרש לשורשים. מאז חטא אדם נתקללה האדמה בעבורו, כאומרים לו לאדם החוטא: השקע אונך באדמה ובעמלה, שיגיעת המלאכה תשכיח עווןך. אלא שבני אדם מסתגלים אף לעמל ולומדים להקל מעליהם את עולה הקשה. אף יש חלק בחברה שפרנסתו מזומנת לו ואינו צריך לטרוח הרבה, הלוא הם בני המנהיגים השרים והשופטים. משנולד נח באה רווחה לכול, אם בשל תיקונים שתיקן, אם בשל זכותו שעמדה להם, כמתואר במדרשים: "קודם

* פרק נוסף מן הסדרה "חברה ומשטר במקרא" (ראה גם בשנתון "מורשת יעקב", ד').
1 "כתיב: 'אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים; וגו'... אשרי האיש – זה נח – אשר לא הלך בעצת רשעים... ר' יהודה אומר: בשלשה דורות, בדור אנוש ובדור המבול ובדור הפלגה. ר' נחמיה אומר: בדור המבול ובדור הפלגה" (בר"ר כ', א).

שנולד נח, לא כשהיו זורעין היו קוצרין. אלא היו זורעין חטים וקוצרים קוצים ודדרים, כיוון שנולד נח חזר העולם לישבו, קצרו מה שזרעו, זורעין חטים וקוצרין שעורים. ולא עוד אלא עד שלא נולד נח היו עושין מלאכה בידיהם, לכך כתיב יומעצבון ידינו – נולד נח, התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה" (תנחומא, בראשית, י"א). "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון השליטו על הכל; הפרה היתה נשמעת לחורש והתלם נשמע לחורש. כיוון שחטא אדם מרדו עליו; הפרה לא היתה נשמעת לחורש והתלם לא היה נשמע לחורש. כיון שעמד נח – נחוי" (בר"ר כ"ה, ב). נמצאו בני אדם מתנחמים מעמלם ונחים ובטלים. ומשהם בטלים הם מבקשים ליהנות, ומשהם נהנים מבקשים הם סיפוקם ותשוקתם בכל אשר ימצאו, ופורקים מעליהם גדרי חוק ומוסר. והארץ מלאה גול וחמס, והושחתה כל דרך.

ד. התיקון – יום ולילה לא ישבותו

לדרך זו, יובן אל נכון כתוב ומדרשו ההלכתי. משיצא נח מן התיבה והעלה קרבנות במזבח, נאמר: "וירח ה' את ריח הניחח, ויאמר ה' אלא לבו לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם... עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו" (בראשית ח', כא-כב).

על פי פשוטו של מקרא – "לא ישבתו" מכיון ליום וללילה, היינו אל כל המערכת הקוסמית ששבתה כנראה בכל ימי המבול. "אמר רבי יוחנן: לא שימשו המזלות כל אותן י"ב חודש" (בר"ר כ"ה, ב). והנה באה דרשתו של ריש לקיש ומוציאה הכתוב מפשוטו. "אמר ריש לקיש: נכרי ששבת – חייב מיתה, שנאמר 'יום ולילה לא ישבתו'" (סנהדרין נ"ח, ע"ב).

כלומר: סופו של הכתוב מתייחס לבני אדם, הם מצווים שלא לשבות יומם ולילה (ופירש שם רש"י: "היינו ישבות ממלאכתו יממה שלמה"). אלא שדרשה, גם כשהיא מוציאה הכתוב מפשוטו, אי אפשר לה להוציאו מעניינו, ומה עניין שביתה ממלאכה אצל הבטחת ה' או דרישתו עתה לאחר המבול?

אכן, אם נראה בבטלה שאפיינה את דור המבול אם כל חטאת, נבין כי התיקון קשור בחובה בסיסית של עמל ויצירה. כל כך חזק הוא הקשר עד שיש כאן ויתור זמני על רעיון השביתה ביום השביעי שנתבקש עם כלות מעשי בראשית².

2. ראה העיון בפרשת בראשית, פיסקה ח'. הנחה שהנחנו אפשרית היא, לפי ביאורו של רש"י שם בסנהדרין. שם הוסיף רבינא: "אפילו שני בשבת", והבהיר רש"י: "לא תימה שביתה דקאמר ריש לקיש לשום חובה קאמר, דלא לכוון לשבות כגון בשבת שהיום יום שביתה לישראל או אחד בשבת ששבתין בו הנוצרים, אלא מנוחה בעלמא קא אסר להו שלא יבטלו ממלאכה ואפילו ביום שאינו בר שביתה". ברם להבנת הרמב"ם לא בא הכתוב לאסור על הגוי לשבות סתם, אלא לקבוע לו חוק שביתה כחלק מדת מסוימת. ראה דבריו בפרק י' מהלכות מלכים, הלכה ט'. אכן לפי הרמב"ם ההקשר בפרשה לא ברור לי כל עיקר. ניתן לפתח דיון בנושא שביתה גוי, ואז להביא גם הסבריהם של הרמ"ה והמאירי, שם בסנהדרין, הנוטים לכיוון הרמב"ם. דברי הרמב"ם חשובים גם להבהרת הביטוי "חייב מיתה". הרי זה חיוב עקרוני, אך אין דנים אותו להריגה על כך. עיין שם בדבריו.

ה. דור הפלגה במה חטא?

לעומת חטאם המודגש הברור של בני דור המבול, הרי חטאם של בני דור הפלגה לא נתפרש היטב בכתוב. כבר אמר רבי אלעזר: "מעשה דור המבול נתפרש, מעשה דור הפלגה לא נתפרש" (ברי"ר ל"ח, ו). לא שמעשיהם לא נתפרשו, הן מצירת התורה ומרחיבה פרטים על מעשיהם, אלא שעינו של הלומד הרגיל אינה מוצאת כל חטא ועוון במעשיהם. אדרבא התמונה הנשקפת חיובית למדי: "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים" (י"א, א). הרי אחדות של לשון ורעיון. "ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה... וישבו שם. ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים... ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם" (שם, ב"ד'). הרי אף מפעל משותף.

ו. נעשה לנו שם – עבודה זרה?

יש מחכמינו שראו בזה מעשה של עבודה זרה. "ר' יוחנן אומר: ודברים אחדים – שאמרו דברים חדים על ה' אלקינו ה' אחד... לא כל הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו ונתן חרב בידה ותהא נראית כאילו עושה עמו מלחמה" (ברי"ר ל"ח, ו).
היכן רמוזה עבודת כוכבים? אפשר ב"ונעשה לנו שם". בני אדם מבקשים לעשות להם שם, ליטול כביכול עטרה של מלכו של עולם. ועתה צא ושקול מעשיהם של שני הדורות, מה חמור ממה. וצא ובדוק בעונשיהם, ויימצא לך לקח מוסרי חינוכי גדול.
"אמר רבי אלעזר איזו קשה! זה שאמר למלך או אני או אתה בפלטיך, או זה שאומר אני בפלטיך ולא אתה. בודאי זו קשה שאומר לשר אני בפלטיך ולא אתה. כך דור המבול אמרו: 'מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו'. דור הפלגה אמרו: 'לא כל הימנו שיבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו!'. אותן של דור המבול לא נשתיירה מהן פליטה, ואלו של דור הפלגה נשתיירה מהן פליטה! – אלא דור המבול על ידי שהיו שטופין בגזל... לפיכך לא נשתיירה מהן פליטה, אבל אלו על ידי שהיו אוהבים זה את זה שנאמר 'ויהי כל הארץ שפה אחת' לפיכך נשתיירה מהן פליטה. רבי אומר: גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודת כוכבים ושלום ביניהם אמר המקום כביכול איני יכול לשלוט בהן כיון ששלום ביניהם... הא למדת גדול השלום ושנואה המחלוקת!" (ברי"ר ל"ח, ו).

3. היינו בארמון.
4. מעניין שרבי אלעזר קיבל כנראה את הצעת רבי יוחנן רבו בהבנת חטא דור הפלגה, אף שבתחילת הדרשה שם הוא טען. שחטא דור הפלגה לא נתפרש.
5. תוכן מדרש זה הובא ע"י רש"י בביאורו לפרק י"א, ט. ניתן להשוות ולנסות לעמוד על השינויים ששינה רש"י ולבקש את המניעים לכך, אם פרשניים אם תוכניים.

ז. חשיבותה של אפוזיציה

לדרך זו, האחדות המודגשת בכתוב לא לשלילה היא באה, אלא לחיוב. ברם, התבוננות בעונש או בתגובה האלקית למעשיהם מלמדת, כי האחדות כאן היא שלילית. אשר על כן **אומר** הקב"ה: "הן עם אחד ושפה אחת לכלם וזה החלם לעשות... הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו" (י"א, ו-ז). **ועושה**: "ויפץ ה' אתם משם על פני כל הארץ" (שם, ח).

הסבר לשלילה שבאחדות שם מציע רבי עובדיה ספורנו, בביאורו לפסוק ו: "הן עם אחד – כי אמנם הביטול המפר עצת גויים ומניא מחשבות, הוא המחלוקת הקורה ביניהם, אם לסיבת הדתות ואם לסיבת הלשונות, והנה אלה היו עם אחד בעניין הדת..."

ועתה לא יבצר מהם – אם כן אין מונע להם מהשלים כוונתם ותהיה אותה עבודה זרה אשר יבחרו כללית לכל מין האדם ולא יפנה אחד מהם לדעת את הבורא יתברך ולהבין כי הוא יוצר הכל. והיפך זה יקרה כשתהיה מחלוקת בין האומות בענין אלהי הנכר..."

לאמר: הסכמה כללית סכנה רבה בה, שכן אם לא ימצא גם קול אחד חריג המעורר למחשבה אחרת שונה, יימצאו הכול טועים ותועים בעקבות המנהיגים המתעים. המחלוקת במקרה זה רצויה, שכן החולק יבקש לשכנע ולהצדיק דרכו שלו, והעימות אפשר יוליך לאימות ולמציאת הדרך היותר נכונה ויותר ראויה. אכן לעתיד, עת תיסלל דרך של אמת, תהיה ברכה רבה באחדות, כחזונו של צפניה הנביא: "כי אז אהפך את עמים שפה ברורה, לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד" (צפניה ג', ט).

ח. "לנו שם" לעומת צלם האלקים האיש

סכנה נוספת יש באחדות ובמפעל המשותף: טשטוש הזהות העצמית של כל יחיד ויחיד. כשמבקשים לעשות דור או חברה לקולקטיב, הרי קרובים בכך להיות מבטלים השמות הייחודיים הפרטיים. נוטלים את צלם אלקים שבאדם, את מיוחדותו והופכים אותו לאחד מחבורת רבים מאוד שאינם נבדלים זה מזה. ובכך משתקף הבדל קוטבי בין שני הדורות⁶:

בדור המבול, היחיד על רצונותיו והנאותיו נמצא במרכז, ואין חברה ואין מימסד. עולם הפקר. אין ייעוד, אין תכלית, אין עתיד, אכול ושתה כי מחר נמות. בדור הפלגה היפוכו של דבר – הכול מתוכנן, הכול צועד לקראת עתיד, לקראת מפעל. היחיד ורצונותיו אין; ההווה כהרף עין; המפעל הקולקטיבי הוא העומד במרכז. והאדם אינו אלא כוח עבודה, בורג במכונה הכללית. כך מצוירת התופעה בפרקי דרבי אליעזר:

6. הבדל נוסף: דור המבול אחוז בבלמוס של פריון; "כי החל האדם לרב על פני האדמה" – כך פותחת פרשת דור המבול. בולמוס זה פורץ כל מסגרת ופורע כל חוק, ואילו דור הפלגה עוצר בעד הפריון האיש: "שמא היו חושבים שלא יפרו ושלא ירבו" (רמב"ן לפרק י"א, ב). אכן ההבדל ביניהם בא לידי ביטוי בעונש ובתיקון שנגזר עליהם מלמעלה. בעוד ששארית הפליטה מדור המבול מצווה להיות מתכנסת בתיבה, הרי שתיקונם של בני דור הפלגה הוא בפיזורם.

"...בנו אותנו⁷ גבוה שבעים מיל, ומעלות היו לו ממזרחו וממערבו, אלו שהיו מעלים את הלבנים היו עולים ממזרחו ואלו שהיו יורדים היו יורדין ממערבו. **ואם נפל אדם ומת לא היו שמים את לבס עליו, ואם נפלה לבנה אחת היו יושבים ובוכים ואומרים:** אוי לנו אימתי תעלה אחרת תחתייה" (פרק כ"ד). אף כלבנה לא נחשב אדם שנברא בצלם אלקים. לבנה מעשה ידיהם היא למעלה מן האדם, יצירתו של מקום! מעתה צריך הבורא לירד ולהשבית מפעלם, לפזר ולפצל, ולאפשר ליחיד להופיע ולתקן. "אחד היה אברהם" (יחזקאל ל"ג, כד).

אחד היכול לעמוד אף כנגד החברה כולה. "אברהם העברי – רבי יהודה אומר: כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד" (בר"ר מ"ב, ה).

ט. מעמדו של האדם בבריאה

הנתחזק או נחלש מעמדו של האדם לאחר המבול?⁸ מבט ראשוני ילמד על התחזקות. בעוד ששליטתו של האדם הראשון וזרעו על החי הוגבלה, ולא הותר לו לאכול מבשרם של בעלי החיים, הנה הורחבה ממשלתו של נח ובניו עד כדי התרת בשרם של בע"ח. "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים... כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל" (בראשית ט', ב). "אמר רב יהודה אמר רב: אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה וכשבאו בני נח התיר להם" (סנהדרין נ"ט, ע"ב). מדוע הותר להם מה שנאסר לאבותיהם? אפשר כי זה הוא הטעם: אדם הראשון לא תרם מאומה לכל החי שנוצר לפניו (פרט לשמות שנתן להם, שמות שביטאו יותר את הכרתו העמוקה במהות שיש לכל מין ומין מן החי). לא כן נח ובניו; אלמלא הם כבר נגזרה עליהם על הכול. הם בצדקתם בנו תיבת הצלה לכל מין החי, והם בחסדם כלכלו את כל החי משך שנת המבול. ובכך אולי קנו הם להם ולזרעם אחריהם את זכות הבעלות אף על חיהם של בעלי החיים. מאידך דייקו חכמים בכתוב וגילו, כי נחלשה ממשלת האדם: "ומוראכם וחתכם – מורא וחתית חזרו" ורדייה לא חזרה. אימתי חזרה בימי שלמה שנאמר: "כי הוא רדה בכל עבר הנהרי" (בר"ר ל"ד, יב).

רדייה לא חזרה, ואף על פי כן נתחדש היתר אכילת בשר החי? מסתבר שהיתר זה תולדת חולשה הוא, חולשה מוסרית שנתגלתה במין האנושי.

כך מתאר ומבאר הראי"ה קוק את השינוי שחל במצבו של האדם ואת שנגזר כתוצאה מן השינוי: "באוצר האנושיות הקדמון... כבר עלה המוסר עד דרישת משפט בעלי החיים. ואדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה... אולם כשירדה האנושיות עם השתכללותה ולא יכלה לשאת את זוהר האור הגדול ונשברו כליה, היתה ההעתקה מחברת בעלי החיים שהיא מתעלה עליה בעילוי רוחני אמיץ, עתה נדרשת מאד, בקימוץ כח הצדק והיושר בין בני מינו למען יוכל אש אלקים זה הבווער באור כהה מאד לחמם את הלב אשר נתקרר לרגל המון החיים וסבוכיהם. שינויי הדיעות והנטיות הדרכים

7. את המגדל.

8. ודאי ישכיל המורה לעורר דיון מקדים בכיתה בשאלה זאת.

9. חזרו, משמע היו כבר אצל אדם הראשון. היכן מצינו שם מורא?

והגבולים דרשו לקבץ כל חוב מוסרי אל **מרכזי האנושיות לבדה**" (חזון הצמחונות והשלום¹⁰, עמ' מט).

לא הרי דור שלאחר המבול כדורות ראשונים, אלו לבם רחב היה ויכלו להתייחס גם לבעלי החיים. משנתמעטו הלבבות צריך לשמר ולרכז הנטייה המוסרית ולהפנותה לחברת בני האדם, לוואי ויצליחו בני האדם בזה. ולא רק הפניית המגמה המוסרית לפינה מצומצמת יותר נדרשה, אלא מתיחת קו ברור בין החברה האנושית לחברת בעלי החיים¹¹, שאלמלא כן סכנה גדולה הייתה:

"כשהתאווה הבהמית היתה מתגברת לאכילת בשר, אז אם בשר בעלי החיים היה כולו בכלל באיסור, לא היתה ההריסה המוסרית, הנכונה תמיד להימצא בעת הכושר, מבחנת כלל בין אדם לבהמה חיה ועוף וכל רמש הארץ. הסכין, הגרזן, הגיליוטינה או זרם האלקטרון היה עובר על כולם כאחד כדי למלאות את הקיבה הזוללה של האנושות..." (שם, עמ' ט).

אכן: "זאת היא מעלתה המוסרית כשהיא מחוברת למקורה האלוקי, שיודעת היא עת לכל חפץ, ולפעמים היא כובשת את מעיינה בשביל לקבץ כח לתקופות הבאות" (שם). מעתה, אין לראות במצב זה סוף פסוק, אלא שלב בלבד: "אבל מהלך האידיאליסם ההולכים ומתפתחים לא ישאר סגור לעד, כשם שתצא השאיפה הדמוקרטית החיצונה על ידי ההשתלמות השכלית והמוסרית הכללית, כשלא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לדעת את ה', כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, כן תצא השאיפה הצפונה למשפטי בעלי חיים מנרתיקה בבוא עתה" (שם, עמ' מט).

10. חזון הצמחונות והשלום מבחינת תורנית, אורות מהמאמרים "אפיקים בנגב" ו"טללי אורות" להרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, לוקטו וסודרו ע"י הרב הנזיר רבי דוד כהן זצ"ל. הופיעו בתוך "לחי רואיי", ספר זיכרון לאברהם יצחק רענן קוק, ירושלים תשכ"א.

11. ואולי גם משאר חלקי הבריאה. האדם איבד את מרכזיותו, וממילא גם את אחריותו. עד עתה האדם מרכז הבריאה, בחינת כל מה שנברא לא נברא אלא בשבילו. מרכזיות זאת לא הייתה לברכה בעולם, שכן משקלקל האדם והדורות נתקללו, נתקלקל ונתקלל גם העולם עמהם, וכליה שנגזרה על האדם הביאה כליה על הכול.

מעתה הופרד האדם מן העולם. אפשר שהבטחת ה': "לא אסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו ולא אסיף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" (ח', כא) נובעת אף היא מעניין זה.